

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 340 КК УКРАЇНИ

CERTAIN PROBLEMS OF THE OBJECTIVE PART OF THE CRIMINAL OFFENCE SET OUT IN ART. 340 OF THE CC OF UKRAINE

Гальцова В.В., к.ю.н., доцент,
доцентка кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Володіна О.О., к.ю.н., доцент,
доцентка кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України. Стверджується, що встановлення ознак об'єктивної сторони даного складу кримінального правопорушення ускладнює бланкетність диспозиції. Зазначається, що «перешкоджання» є її обов'язковою (конститутивною) ознакою, проте існує необхідність з'ясування змісту та способів вчинення незаконного перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. На думку авторів, однією із причин цього є те, що «перешкоджання» визнається наскрізним поняттям у кримінальному праві, за допомогою якого законодавець визначає в кримінальному законі не тільки об'єктивну сторону «незаконного перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій» (ст. 340 КК України), але й низки інших кримінальних правопорушень, що містяться в нормах Особливої частини КК. Звертається увага, що термін «перешкоджання» як ознака об'єктивної сторони багатьох кримінальних правопорушень не знайшло єдиного визначення серед учених кримінального права та не передбачає чітко визначених способів його вчинення. Наводяться тлумачення терміну «перешкоджання», які надали науковці цієї галузі права. Акцентується, що при встановленні «незаконного перешкоджання» організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, насамперед, йдеться про заборону мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Указується, що викликає складнощі при встановленні об'єктивної сторони даного кримінального правопорушення, з'ясування змісту поняття «перешкоджання організації», адже в законі чітко не визначений ні порядок організації, ні порядок проведення вказаних масових заходів. Автори указують й на інші проблеми при встановленні об'єктивної сторони, зокрема, розуміння критеріїв «незаконного перешкоджання», які можуть встановлюватися в умовах воєнного або надзвичайного стану та пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод людини. Це є наслідком того, що в національному законодавстві дотепер не закріплено порядок, підстави, реалізація та обмеження прав громадян на свободу мирних зібрань в умовах воєнного стану. Робиться висновок, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення, яка передбачена ст. 340 КК України, має один (єдиний) склад кримінального правопорушення з альтернативними діями у формі «перешкоджання організації» або «перешкоджання проведенню», отож, для встановлення кримінальної відповідальності необхідна наявність хоча б однієї з них – або «перешкоджання організації», або «перешкоджання проведенню» вказаних масових заходів. Авторами надано власне розуміння перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, об'єктивна сторона, бланкетна диспозиція, незаконне перешкоджання, збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації.

The article looks into the objective aspect of the criminal offence as set out in art. 340 of the CC of Ukraine. It is claimed that establishing signs of the objective part of an offence complicates the provision blanketness. It is maintained that “obstruction” is its integral (constituting) sign, although there's need to clarify contents and ways of unlawful obstruction of organisation or prevention of holding an assembly, rally, march, and a demonstration. It proves that “obstruction” is an end-to-end conceptual framework of criminal law which helps define objective part of not only “unlawful obstruction of organisation or prevention of holding an assembly, rally, march, and a demonstration (art. 340 of the CC of Ukraine), but also a number of other offences of the CC Special Part which makes its qualification more complicated. It's noted that the term “obstruction” as the sign of objective part of a number of criminal offences hasn't found a unified definition among criminal law scholars and doesn't provide for the clear interpretation of offence. The article provides for the interpretations of the term “obstruction”, given by the criminal law scholars. It is noted that the definition of the term “unlawful obstruction” of organisation or prevention of holding an assembly, rally, march, and a demonstration first of all means prohibiting of peaceful assemblies, rallies, marches, and demonstrations. It identifies difficulties in defining the essence of the term “unlawful obstruction” as the law gives no clear definition of the procedure of organisation, or holding of the above mass actions. The authors note other problems surfacing during defining “unlawful obstruction” criteria which can be defined under a martial law or an emergency resulting in a temporary restriction of human rights and freedoms. The article underlines that the national legislation until today doesn't provide the procedure, grounds, implementation, and restriction of human rights to freely hold peaceful assemblies during martial law. It is concluded that the objective part of the criminal offence as set out in art. 340 of CC of Ukraine has one (and only) element of criminal offence that includes alternative offences like an “obstruction of an assembly” or “prevention of holding” So to establish criminal liability, at least one of them is required – either “obstruction for organisation” or “prevention of holding” a mass action. The authors provide their own concept of obstruction of organisation or prevention of holding an assembly, rally, march, and a demonstration.

Key words: criminal offence, qualification, objective part, blanket provision, illegal obstruction, assembly, rally, street march, demonstration.

Постановка проблеми. В останні роки науковцями кримінального права неодноразово зверталася увага на об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Незаконне перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій» стосовно проблем кваліфікації. Це пов'язано із бланкетним характером даної норми та тим, що її об'єктивна сторона визначається за допомогою терміну «перешкоджання», яке не містить єдиного визначення та способів вчинення. Як видається, «перешкоджання» є обов'язковою (конститутивною) ознакою об'єктивної

сторони, тому існує необхідність з'ясування змісту даного терміну та способів вчинення. Це пов'язано з тим, що «перешкоджання» є наскрізним поняттям у кримінальному законодавстві, за допомогою якого законодавець визначає в кримінальному законі не тільки об'єктивну сторону «незаконного перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій» (ст. 340 КК України), але ще й низки інших кримінальних правопорушень, що містяться в нормах Особливої частини КК. Ускладнюється правозастосування й внаслідок законодавчої невизначеності встановлення змісту «незаконне перешкоджання» щодо тимчасових обмежень прав і свобод

громадян на мирні збори, які можуть запроваджуватися в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України та аналіз складів кримінальних правопорушень, об'єктивна сторона яких визначається за допомогою терміну «перешкоджання», були предметом розгляду в багатьох ґрунтовних наукових працях вітчизняних науковців кримінального права, таких як, Р. В. Вереші [1], А. Солдатенко [2], М. В. Фоменко [3], О. Матюшенко та І. Балашова [4], Є. В. Пилипенка [5], М. І. Хавронюка [6], С. Я. Лихової [7], Р. Олійничука [8], та ін.

Мета статті полягає у дослідженні об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення «Незаконне перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій» (ст. 340 КК України), з'ясувати її особливості та складності, що виникають під час правозастосування.

Виклад основного матеріалу. У статті 340 Кримінального кодексу України (далі – КК України) встановлено кримінальну відповідальність за незаконне перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення полягає у «незаконному перешкоджанні організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, якщо це діяння було вчинене службовою особою або із застосуванням фізичного насильства».

Аналізуючи дану норму, зазначимо, що існує низка складнощів при встановленні ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України. Це пов'язується з тим, що диспозиція даної норми є бланкетною і дотепер серед науковців кримінального права не отримало єдиного вирішення де визначає ознаки кримінального правопорушення бланкетна диспозиція: безпосередньо в статті кримінального закону чи для їх уточнення та конкретизації відсилає до іншогогалузевих норм [9, с. 50–51].

А також іншою наріжною проблемою бланкетної норми диспозиції є те, що учені дискутують стосовно того: при встановленні ознак об'єктивної сторони таких кримінальних правопорушень необхідно звертатися виключно до законів чи до будь-яких нормативних актів [10, с. 634]?

Стосовно останньої проблеми зазначимо, що при встановленні ознак об'єктивної сторони незаконного перешкоджання організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК України), необхідно керуватися не тільки національним законодавством, зокрема Конституцією України, низкою інших законів та нормативних актів стосовно забезпечення свободи мирних зібрань в Україні, але й міжнародними документами у сфері захисту прав людини. Наприклад, стаття 20 Загальної декларації прав людини [11], ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [12], ст. 11 Конвенція про захист прав людини та основних свобод [13], які визнаються фундаментальними у сфері захисту прав людини, що забезпечують ефективний механізм захисту закріплених прав, у тому числі права на свободу мирних зібрань. Крім того не менш важливим є необхідність враховувати критерії правомірності втручання держави на заборону свободи мирних зібрань, що містяться у практиці Європейського суду з прав людини. Адже хоча ст. 11 Конвенції зобов'язує держави поважати свободу мирних зібрань, встановлюючи це право для кожного, та водночас передбачає можливість її обмеження [14, с. 186].

Отже, не перешкоджання у проведенні мирних заходів органами місцевого самоврядування означає, що їх діяльність повинна здійснюватися виключно в межах повноважень, на підставі й у спосіб, визначений Конституцією України та законами України. Державні і громадські організації, їх службові особи, а також громадяни не мають

права перешкоджати організації та проведення зборам, мітингам, вуличним походам і демонстраціям, які здійснюються з дотриманням встановленого законодавством порядку.

Крім бланкетного характеру диспозиції, істотно ускладнює встановлення ознак об'єктивної сторони й те, що термін «перешкоджання» є наскрізним поняттям у кримінальному праві, не знайшло єдиного визначення серед дослідників, не передбачає чітко визначених способів його вчинення. Саме тому «перешкоджання» неодноразово був предметом досліджень учених кримінального права як у наукових статтях, так і в дисертаційних дослідженнях [5].

Зазначимо, що термін «перешкоджання», за допомогою якого законодавець визначає в кримінальному законі об'єктивну сторону досліджуваного кримінального правопорушення, застосовується також і при характеристиці об'єктивної сторони ще й низки інших кримінальних правопорушень. Наприклад, перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших воєнізованих формувань (ст. 114¹ КК України); перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України); перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України); перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК України); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України); перешкоджання нормальній роботі підприємств, установ, організацій (ст. 341 КК України) та ін.

М. В. Фоменко є однією з небагатьох учених, хто намагався надати визначення терміну «перешкоджання». Авторка пропонує розуміти його як спрямований на зміну чи припинення такої діяльності фізичний та/або інформаційний (в тому числі й через видання правозастосовних, розпорядчих та інших правових актів, а також технічного втручання в комп'ютерні мережі тощо) вплив на її суб'єктів та/або вчинювані ними заходи, внаслідок якого завдається безпосередня шкода правам, свободам та законним інтересам як самих суб'єктів такої діяльності, так і інших осіб, пов'язаних із ними чи їхньою діяльністю [3, с. 8].

Інші дослідники також тлумачили термін «перешкоджання», використовуючи при цьому низку синонімічних термінів таких як, «створення перешкод (перепон)», «втручання», «вплив» тощо, але не отримали єдиного схвалення (Р. В. Вереша, А. Солдатенко, О. Матюшенко, І. Балашова) [1, 2, 4]. Але незважаючи на етимологічну складність терміну «перешкоджання», учені кримінального права все ж таки намагалися надати йому більш менш ємке визначення та, навіть, указували на певні способи його вчинення.

Тому слухною є думка стосовно того, що законодавець, формулюючи ознаки кримінальних правопорушень, які полягають у перешкоджанні, порушує принцип єдності термінології, оскільки для позначення однакових за своєю суттю діянь використовує різні терміни, відтак, існує потреба в уніфікації ознак таких кримінальних правопорушень [5, с. 41].

Заслугує на увагу здобутки науковця Пилипенка Є. В., який здійснив ґрунтовний аналіз, дослідивши «перешкоджання» як наскрізне поняття, та розробив певні його критерії. Зокрема, автор вважає, що незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 340 КК) за способом опису дій, які утворюють перешкоджання діяльності, відноситься до таких, що «перешкоджають законній діяльності та обмежується певним способом учинення або спеціальним суб'єктом» [5, с. 33].

Стосовно змісту «перешкоджання» як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопо-

рушення, організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 340 КК) існують наступні міркування учених кримінального права.

Перешкоджанням визнають «створення перепон, недопущення організації або проведення вказаних мирних заходів», яке може здійснюватись наступними способами: винесення певних рішень про заборону проведення мирного зібрання, висловлення погроз про застосування насильства до організаторів чи учасників мирного зібрання, застосування насильства до організаторів чи учасників мирного зібрання тощо [6, с. 995], що цілком є слушним твердженням.

Як справедливо зазначає М. І. Хавронюк, через незрозумілість поняття «перешкоджання», якщо воно не пов'язане із застосуванням фізичного насильства, проблематичним є притягнення до відповідальності за це кримінальне правопорушення службову особу. Тому, пропонує автор, зазначене поняття слід розшифрувати, зробивши диспозицію ст. 340 КК України описовою або давши його визначення в іншій нормі Особливої частини КК [15, с. 388].

На думку інших науковців, проблематичним є визначення змісту діяння «перешкоджання організації», оскільки ні порядок організації, ні порядок проведення вказаних масових заходів в законі чітко не визначені. Організатор (організатори) повинні повідомити службову особу про намір провести вказаний захід. Перешкодити цьому повідомленню практично неможливо. Тому, вважає авторка, необхідно відмовитися від термінологічного звrotу «перешкоджання організації і вживати термінологічний звrot «перешкоджання проведенню» [7, с. 406].

Також навряд чи є доцільними формулювання законодавця із вказівкою на «незаконне» перешкоджання. Не викликає сумнівів, що коли йдеться про діяння у виді перешкоджання, воно вже є незаконним, неправомірним.

Щодо розуміння незаконного перешкоджання існують й такі міркування, це коли воно вчинюється:

1) не службовою особою і пов'язане із застосуванням фізичного насильства до організаторів чи учасників мирних заходів, навіть якщо про них не були своєчасно сповіщені виконавчі органи місцевого рад, чи їх проведення було заборонено судом, чи вони проводились в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

2) службовою особою, яка діє не на підставі закону, не у межах своїх повноважень або не у спосіб, передбачені Конституцією і законами України (наприклад, службова особа застосовує до учасників мітингу зброю чи спеціальний засіб, які за законом у даних умовах застосовані бути не можуть, або, не чекаючи рішення суду, на свій розсуд визначивши, що мітинг суперечить інтересам національної безпеки, видає наказ про витіснення учасників мітингу з площі тощо) [6, с. 796].

Не менш важливим при встановленні «незаконного перешкоджання» організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, необхідно розуміти, що йдеться виключно про заборону *мирних* зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Вони вважаються мирними і допустимими в Україні за наступних умов. Зокрема, їх організатори та виконавці повинні дотримуватися таких умов: а) місце зборів і мітингів, маршрут демонстрацій повинно визначатися їх організаторами, про що своєчасно повідомляються виконавчі органи сільських, селищних, міських рад; б) ці заходи носять мирний характер і здійснюються без зброї; в) не проводяться під час воєнного чи надзвичайного стану, воєнного, але компетентні органи не накладають обмежень на їх поведінку; г) їх проведення не заборонено рішенням суду [16, с. 6].

Відповідно до ст. 39 Конституції України у нашій державі встановлено реєстраційний, а не дозвільний порядок проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, а їх

проведення може бути обмежене лише за рішенням суду та виключно у випадках, визначених безпосередньо Основним Законом. Однак, поряд з цим слід звернути увагу, що коли приймається рішення про дозвіл чи заборону проведення мирних зібрань, необхідно дотримуватися наступних принципів:

1) придатності, тобто даний захід зможе бути доречним та можливим для досягнення поставленої мети;

2) необхідності, який означає, що серед кількох придатних заходів держава обрала той, який найменше впливав на людину та на соціум в цілому;

3) заборони перебільшення, тобто захід не слід проводити, якщо очікувані негативні наслідки переважають очікуваний результат [17].

Згідно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19 квітня 2001 р., тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого ст. 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій [18].

Особливої уваги заслуговує принцип співмірності, згідно якого закон, що установлює мету правового регулювання був чітким й зрозумілим згідно до основоположного принципу верховенства права. Зокрема, йдеться про якість законодавства та його складової – принципу правової визначеності та означає, що він має бути сформульований в такий спосіб, щоб органи державної влади та місцевого самоврядування не могли тлумачити закон довільно, на власний розсуд, безпідставно застосовуючи правообмеження. Наприклад, ускладнено встановлення чи було правомірним перешкоджання організація або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій у випадках тимчасових обмежень прав громадян на мирні збори, які можуть мати місце в умовах воєнного або надзвичайного стану. Згідно положення п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України, яке передбачає, що виключно законами України визначаються «права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод», впливає, що обсяг окремих обмежень конституційних прав людини в умовах воєнного стану може визначатися також виключно законами України.

Але дотепер порядок реалізації права громадян на свободу мирних зібрань, як і підстави встановлення окремих обмежень цього права в умовах воєнного стану не врегульовано у національному законодавстві. Крім того при формулюванні норм Закону України «Про правовий режим воєнного стану», законодавець не виокремив чітко ті ознаки, які дозволили б чітко розмежувати поняття «інші масові заходи» (п. 8 ч. 1 ст. 8), проведення яких *може бути заборонено* під час воєнного стану, та поняття «масові зібрання та акції» (абз. 5 ч. 1 ст. 19), проведення яких *забороняється* в умовах воєнного стану.

Висновки:

1) об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого в ст. 340 КК України має один (єдиний) склад кримінального правопорушення з альтернативними діяннями у формі «перешкоджання організації» або «перешкоджання проведенню», отож, для встановлення кримінальної відповідальності необхідна наявність не всіх перерахованих ознак об'єктивної сторони (видових дій), а хоча б однієї з них – або «перешкоджання організації», або «перешкоджання проведенню» вказаних масових заходів;

2) «перешкоджання», згідно ст. 340 КК України вчинюється у двох формах: «перешкоджання організації» або «перешкоджання проведенню»;

3) під перешкоджанням організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, пропонуємо розуміти будь-яке діяння, вчинене всупереч встановленому чинному законодавству, що спрямоване на безпідставне обмеження конституційного права громадян України брати участь у політичних акціях (зборах, мітингах, вуличних походах і демонстраціях);

4) загальною ознакою дій, які в альтернативі зазначені в досліджуваній нормі, є їх незаконний характер, особа вчиняє дії, що заборонені законом, або дії, що порушують чи суперечать закону і пов'язується із бланкетним характером диспозиції;

5) зазначені в ст. 340 КК України альтернативні дії по своїй суті й за своїм характером можуть вчинятися в формі дії, тобто активній формі поведінки суб'єктів кримінального правопорушення і полягають у незаконній забороні службовою особою проведення будь-яких мирних акцій, так і в формі бездіяльності – пасивній поведінці, що проявляється у незаконному ненаданні службовою особою приміщення для їх проведення. Ці дії визнаються кримінально протиправними і караними, якщо здійснюються в визначеній кримінальним законом сфері правової діяльності уповноважених органів, які наділені компетенцією дозволу організації або проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вереша Р. В. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (коментар до ст. 171 КК України). *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 2. С. 86–89.
2. Солдатенко А. Об'єктивна сторона перешкоджання здійсненню виборчого права. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2002. Вип. 37. С. 424–429.
3. Фоменко М. В. Кримінально-правова характеристика перешкоджання законній діяльності профспілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук 12.00.08. Х., 2017. 18 с.
4. Матюшенко О., Балашова І. Об'єктивна сторона перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали VII міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 18 листопада 2016 року). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 125–127.
5. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка МВС України, Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2018. 228 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2010. 1288 с.
7. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.
8. Р. Олійничук Відмінності між груповим порушенням громадського порядку та порушенням порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Актуальні проблеми правознавства. 2019 р. Випуск 1 (17). С. 136–139.
9. Панов М. І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність. *Право України*. 2010. № 9. С. 50–51.
10. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія / М. І. Хавронюк. К.: Юрисконсульт, 2006. С. 634
11. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. Дата звернення 03.07.2023 р.
12. Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. Дата звернення 03.07.2023 р.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. Дата звернення 03.07.2023 р.
14. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової теорії. Київ: Реферат, 2017. 848 с.
15. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. К., 2004. С. 388.
16. Шкарнега О. С. Провадження у справах щодо реалізації права на мирні зібрання. Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. 12.00.07. Одеса, 2016. 13 с.
17. Євтушок Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості. *Віче*. 2020. № 22. С. 22–24.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19 квітня 2001 р. № 4-пн/2001/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01#Text>.